

Юрій ЛИСИЙ, Андрій СОВА

МАТЕРІАЛИ ОУН І УПА У ФОНДАХ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Історія Української Повстанської Армії є однією з яскравих сторінок українського визвольного руху, який привертає все більшу увагу не тільки істориків, але й широкого загалу. Вивчення окремих аспектів діяльності УПА вимагає залучати усі збережені джерела. У цьому плані дуже важливо віднаходити документи, що їх переходили повстанці. Нещодавно, у квітні 2003 р., випадково знайдено документи УПА на Яворівщині. Житель с. Рогізне (сучасна назва – Рогізно) Яворівського р-ну Львівської обл. Сеймівський Богдан Васильович під час лісопосадки приблизно в 1 км на схід від села біля лісового масиву викопав, зачепивши плугом, металеву заіржавілу скриньку завбільшки 19,8x35,7 см. Усередині виявилися напівзгничені документи, що стосуються діяльності ОУН та УПА на Яворівщині. Вони були погнилі з боків, зліплені у грудки й погано надавалися до читання. Найбільше постраждали від вологи рукописні матеріали.

З ініціативи ректора Львівського державного інституту фізичної культури М. С. Герценка у жовтні 2003 р. знахідку передано до Наукової Бібліотеки Львівського національного університету ім. І. Франка. Після реставраційних робіт реставратора першої категорії Центрального державного історичного архіву України у Львові Д. М. Шевчук у березні 2004 р. за сприяння директора НБ ЛНУ ім. І. Франка Б. З. Якимовича документи передано до НБ ЛНУ ім. І. Франка у відділ рідкісних рукописних та стародрукованих книг ім. Ф. П. Максименка (вул. Драгоманова, 17). 11 жовтня 2004 р. працівники цього відділу відкрили виставку під назвою «Діяльність ОУН-УПА у Яворівському районі (на основі знахідок біля с. Розгірче)». У підготовці виставки активну участь брали працівники відділу Н. П. Швець, Г. М. Демченко, Г. А. Можарова, Н. В. Кіт та Ю. П. Лисий.

Опис документів здійснили співробітники відділу рідкісних рукописних та стародрукованих книг ім. Ф. П. Максименка Н. В. Кіт (магістр історії) та Ю. П. Лисий (аспірант кафедри новітньої історії України ЛНУ ім. І. Франка). Вони систематизували матеріал у 197 справ, які ввійшли до двох описів 357-го фонду. До першого опису ввійшла 141 справа, до другого – 56.

Перший опис включає листівки та відозви УПА, програму ОУН¹, вказівки щодо правил складання загальних, пропагандистських та військових звітів УПА (документ датується вереснем 1950 р.)². Також є три повідомлення про ліквідацію зрадників українського народу за співпрацю з радянською владою. Перше повідомлення містить інформацію про те, що українські повстанці вбили 5 жовтня 1948 р. Марію Романівну Мацько, 5 грудня 1948 р. – Андрія Васильовича Тараса та 9 грудня – 1948 р. Григорія Григоровича Догарева за активну участь в організації у західних областях України сталінських колгоспів, зокрема на Яворівщині (документ датується 1 січня 1949 р.; підпис: «Місцевий Провід ОУН»)³. Друге повідомлення – про ліквідацію секретаря первинної ВЛКСМ райуповмінзагу Судово-Вишнянського р-ну Дрогобицької обл. Андрія Петровича Олійника за знущання над місцевим населенням⁴. І третє, найцікавіше, стосується правдивих обставин смерті капітана Рогатинського МГБ Аносова, якого вбили 23 березня 1947 р. у м. Рогатині Станиславівської обл.⁵.

У згаданому описі містяться карикатури на умови життя в радянській дійсності⁶, зокрема на «добре життя» в умовах сталінської диктатури, на так звані вибори в СРСР, на хлібопоставчі тощо. Ще один цікавий документ, який зберігся в неповному обсязі – це газета, в котрій ідеться про козацтво у творах Тараса Шевченка (збереглися сторінки 5–16). На 16-ій сторінці газети надруковано «Заповіді підпільної газети» (6 заповідей)⁷.

Усі інші матеріали цього опису – це листівки та відозви, які умовно можна поділити на декілька груп. Перша група – це ті, що висвітлюють політичні події в СРСР та УРСР, зокрема заклики саботувати вибори до Верховної Ради СРСР, боротися за створення незалежної України та незалежних держав у Східній Європі. Ці листівки звернені до всіх верств населення⁸.

Наступну групу листівок становлять звернення до українських селян та робітників. Найхарактерніші з них: не вступати до колгоспів,

¹ Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка. – Відділ рідкісних рукописних та стародрукованих книг ім. Ф. П. Максименка (Далі НБ ЛНУ РК). – Фонд. 357 (Архів ОУН-УПА). – Оп. 1. – Спр. 83, 87.

² Там само. – Спр. 91.

³ Там само. – Спр. 98.

⁴ Там само. – Спр. 100.

⁵ Там само. – Спр. 99.

⁶ Там само. – Спр. 104, 105, 106, 107, 114, 115.

⁷ Там само. – Спр. 139.

⁸ Там само. – Спр. 14, 15, 16, 18, 41, 45, 47, 49, 52, 53, 55, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 71.

які організовує радянська влада; псувати колгоспне майно; саботувати роботу в колгоспах; зберігати хліб, не віддавати його державі, щоб не повторилися голодомори 1932–1933 рр. та 1946–1947 рр. Ширилися заклики до повалення радянського ладу, який нічого не приніс українським селянам. УПА наголошувала на тому, що власниками землі є українські селяни. Крім того, піддавали критиці плани Четвертої п'ятирічки в сільському господарстві⁹. Окремі звернення спрямовували до організаторів колгоспів. УПА звинувачувала їх у вислужництві перед Сталіном та в діяннях, які йшли тільки на шкоду українському народові¹⁰. Що ж до робітників, то УПА повідомляла про тяжкі умови праці за сталінського режиму, про те, що повинен існувати гарантований 8-годинний робочий день, а не стахановщина. Лунав заклик підніматися робітникам на боротьбу за вільну Україну, «в якій не буде ні поміщиків, ні капіталістів, ні експлуататорів»¹¹.

Третя група – це листівки до командирів та бійців Червоної армії, де УПА, по-перше, переконувала їх не боротися проти українських повстанців, не тероризувати українського народу, не слухати наказів зверхників, ознайомлюватися з революційними ідеями та літературою повстанців, інформувати товаришів про революційну боротьбу українського народу, допомагати повстанцям зброєю, амуніцією та розвідкою. По-друге, УПА закликала червоноармійців боротися з НКВД, НКГБ, сталінськими агентами з партії, адміністрацією, долучатись до національно-визвольної боротьби українського народу проти більшовицьких окупантів¹². Крім того, збереглися листівки, що викривали злочинну діяльність МВД і МГБ. УПА застерігала населення України від зв'язків із провокативними організаціями, які створювали під прикриттям МВД та МГБ з метою виявити й заарештувати патріотично налаштованих українців. Також є застереження УПА, адресовані «істребительним» групам, МГБ і МВД, щоб ті не виступали проти українського визвольного руху та українського населення, а щоб приєднувалися до спільної боротьби проти комуністичної диктатури¹³.

⁹ НБ ЛНУ РК. – Фонд. 357. (Архів ОУН-УПА). – Оп. 1. – Спр. 4, 8, 12, 34, 37, 40, 42, 46, 48, 70, 74, 80, 81, 82, 89, 90, 96, 97, 132, 134, 136, 137.

¹⁰ Там само. – Спр. 36, 72, 93.

¹¹ Там само. – Спр. 11, 33, 78, 138.

¹² Там само. – Спр. 1, 3, 7, 19, 28, 84.

¹³ Там само. – Спр. 86, 92, 95, 122, 125.

До четвертої групи листівок можна залучити звернення до молоді і Західної України, і східноукраїнських областей, до батьків і матерів, педагогів і загалом до української еліти¹⁴. У цих листівках основну увагу звертали на те, щоби не співати більшовицьких пісень, а поширювати революційні українські; українську молодь закликали не вживати спиртних напоїв, не відвідувати більшовицьких забав, не ходити до більшовицьких клубів, оскільки вони нічого спільного не мають з культурою та освітою, а навпаки – лише отруюють молоді душі та провадять тотальну русифікацію за допомогою пропаганди; саботувати роботу піонерських та комсомольських організацій; не їхати на роботу до Донбасу та інших територій; не працювати у ФЗО (фабрично-заводських об'єднаннях). УПА закликала молодь готуватися до боротьби проти окупантів, беручи за приклад героїв України. Також звертали увагу на святкування українських свят (рекомендували святкувати 23 травня як День Героїв). Цікавою є листівка, де звучав заклик до українських дівчат не зустрічатися з ворогами українського народу, а тим більше не виходити за них заміж¹⁵. УПА тривожила проблема масової русифікації українців та виховання памолоді. На цю тему видано листівки із закликами до батьків і матерів не давати своїм дітям горілки; не віддавати їх у ясла, дитсадки й піонерські організації, а виховувати в національному дусі на благо і славу України. УПА наполягала, щоб учителі не виховували дітей у комуністичних ідеалах, а прищеплювали їм любов до України. Також лунали заклики до української інтелігенції та робітників зі східних областей говорити в Україні тільки українською мовою.

Ще одна група листівок присвячена ОУН (до 20-ліття організації), УПА та окремим її діячам¹⁶. Є листівка, в якій УПА закликала населення України збирати викривальні матеріали про ворогів українського народу¹⁷. Також є звернення до жителів міст про спільну боротьбу в лавах УПА проти сталінських окупантів¹⁸. Окрім того, не завжди чітко можна встановити, про що йдеться в деяких листівках, котрі збереглись фрагментарно¹⁹.

Другий опис містить переважно рукописні, рідше друковані матеріали. Ці документи збереглися значно гірше, ніж матеріали

¹⁴ Там само. – Спр. 2, 6, 10, 20, 21, 22, 26, 29, 30, 35, 38, 39, 43, 47, 73, 113, 120, 135.

¹⁵ НБ ЛНУ РК. – Фонд. 357. (Архів ОУН-УПА). – Оп. 1. – Спр. 27.

¹⁶ Там само. – Спр. 50, 54, 56, 57, 59, 65, 67.

¹⁷ Там само. – Спр. 94.

¹⁸ Там само. – Спр. 23.

¹⁹ Там само. – Спр. 51, 68, 87, 123, 128, 129, 130, 140, 141.

першого опису. Приміром, частину з них узагалі важко відчитати. Матеріали другого опису – це некрологи²⁰ та біографії²¹ окремих людей. Наприклад, повідомлення про загибель 4 листопада 1948 р. крайового провідника ОУН Львівського краю і командира воєнної округи УПА «Буг» Зеновія Тершаковця – «Федора»²², а також повідомлення про загибель керівника СБ ОУН при Проводі ОУН на українських землях Ярослава Дякона – «Дмитра»²³.

Найвні протоколи вивозу українського населення сіл Яворівського р-ну до Сибіру²⁴; списки сільського населення²⁵; списки вчителів Яворівського р-ну з короткими відомостями про них: рік народження, національність, партійність, професія²⁶; списки працівників канцелярії²⁷.

У цьому описі містяться перестороги і звернення до працівників партійних та каральних органів радянської влади²⁸ та до колаборантів²⁹, у яких є заклик не боротися з українськими повстанцями та не діяти на шкоду українському народові.

Окрему групу документів становлять різноманітні звіти: про антибільшовицьку діяльність ОУН та УПА, про основні події, які відбулись у селах Яворівського р-ну, про організацію колгоспу в с. Черчик, про виселення українських родин до Сибіру, про правління колгоспу в с. Рогізне Яворівського р-ну³⁰.

Усі інші матеріали опису – це різні повідомлення³¹, донесення³², щоденники³³, покази³⁴, методики та програми вишколу членів ОУН³⁵ (зазначалося, що члени підпілля повинні знати і розуміти значення

²⁰ Там само. – Оп. 2. – Спр. 1, 3.

²¹ Там само. – Спр. 14, 16, 20, 21, 23, 26, 37, 40, 42, 51, 52, 53, 54, 55, 56.

²² НБ ЛНУ РК. – Фонд. 357. (Архів ОУН-УПА). – Оп. 2. – Спр. 1; Це повідомлення опублікував 2005 р. науковий співробітник Центру досліджень визвольного руху В. Мороз. Про це див.: Мороз В. Повідомлення про смерть Зиновія Тершаковця // Український визвольний рух. – Львів, 2005. – Зб. 4: Боротьба народів Центрально-Східної Європи проти тоталітарних режимів у ХХ ст. – С. 28–34.

²³ Там само. – Спр. 3.

²⁴ Там само. – Спр. 9, 10, 17, 18, 19, 32, 44, 46.

²⁵ Там само. – Спр. 22, 24, 38, 45.

²⁶ Там само. – Спр. 8.

²⁷ Там само. – Спр. 49.

²⁸ Там само. – Спр. 2, 4.

²⁹ Там само. – Спр. 6.

³⁰ Там само. – Спр. 7, 11, 27, 29, 30, 31.

³¹ Там само. – Спр. 41, 43.

³² Там само. – Спр. 48, 50.

³³ Там само. – Спр. 28, 39.

³⁴ Там само. – Спр. 33, 34.

³⁵ Там само. – Спр. 5, 12, 13.

символіки ОУН: прапора, гімну; національної символіки: герба, гімну), розписки³⁶, а також перелік книжок, які видали повстанці³⁷.

Віднайдення цих документів ОУН та УПА дасть можливість краще вивчити історію українського визвольного руху 40-х та початку 50-х рр. XX ст. не тільки на Яворівщині, але й загалом у західних областях України.

³⁶ Там само. — Спр. 36.

³⁷ Там само. — Спр. 15.